

*Ремієзнавчі
написи*

#12

Майстерня академічного релігієзнавства
Workshop for the academic Study of Religions

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАРИСИ
Essays on Religious Studies

Релігії та війна в Україні
Religions and the War in Ukraine

#12 (2022)
Київ • Kyiv

УДК 294.527

ББК 86.39

Р 36

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАРИСИ

Essays on Religious Studies

12 (2022)

Головний редактор
Олег КИСЕЛЬОВ

Випускова редакторка
Уляна СЕВАСТЬЯНІВ

Редакторка анотацій
Катерина ЗОРЯ

Літературний редактор
Юрій ГОРБЛЯНСЬКИЙ

Дизайн обкладинки
Ольга СЕРДЮК
Ігор ПОЛЯНСЬКИЙ

Комп'ютерна верстка
Ігор ПОЛЯНСЬКИЙ

Електронна скринька
ngo.wars@gmail.com

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 15424-3996 Р

ISSN 2221-1535

© Майстерня академічного
релігієзнавства

© Автори/ки статей,
перекладачі/ки, упорядники/ці

Редакційна колегія **Editorial Board**

Ірена БОРОВІК (Польща)
Irena BOROWIK (Poland)

Денис БРИЛЬОВ (Україна)
Denys BRYLOV (Ukraine)

Лариса ВЛАДИЧЕНКО (Україна)
Larysa VLADYCHENKO (Ukraine)

Анніка ВІТГАМАР (Данія)
Annika HVITHAMAR (Denmark)

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ (Україна)
Viktor YELENSKY (Ukraine)

Хосе КАЗАНОВА (США)
Jose KASANOVA (USA)

Олег КИСЕЛЬОВ (Україна/США)
Oleg KYSELOV (Ukraine/USA)

Олександр КНИШ (США)
Alexander KNYSH (USA)

Вікторія КРИШМАРЕЛ (Україна)
Victoria KRYSHMAREL (Ukraine)

Уляна СЕВАСТЬЯНІВ (Україна)
Uliana SEVASTIANIV (Ukraine)

Ольга МУХА (Україна –
Сполучене Королівство)
Olha MUKHA (Ukraine – UK)

Ірина ФЕННО (Україна)
Iryna FENNO (Ukraine)

Віталій ХРОМЕЦЬ (Україна)
Vitaliy KHROMETZ (Ukraine)

ЗМІСТ

Від редколегії 5

Польові дослідження

Анна Марія Басаурі Зюзіна. «Поєднуючи (не)сумісне»: українські стратегії поєднання суперечливих ідентичностей (релігійної, феміністичної та/або ЛГБТ+)..... 8

Анна Марія Басаурі Зюзіна, Антон Лещинський, Карен Нікіфоров, Лілія Підгорна, Уляна Севастьянів, Ірина Фенно, Руслан Халіков. «Релігія в огні»: проєкт документування воєнних злочинів Росії в Україні 24

ДИСКУСІЇ ПРО РЕЛІГІЇ ТА ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Православ'я та війна

Володимир Бурега. Українська Православна Церква перед викликом війни (лютий – початок червня 2022 р.) 42

Віктор Єленський. Коментар 66

Андрій Смирнов. Коментар 76

Дмитро Горевой. Коментар 84

Володимир Бурега. Відповіді на коментарі..... 95

Католицизм та війна

Анатолій Бабинський. Позиція Папи Франциска в контексті російської агресії проти України (липень 2022 р.).....105

Сергій Бортник. Коментар125

Ірина Горохолінська. Коментар 131

Михайло Кобрин. Коментар 138

Анатолій Бабинський. Відповіді на коментарі..... 143

Есеїстика

Сергій Головащенко. Релігія як духовна практика доби криз: світоглядні, когнітивні, психологічні ресурси 148

Переклад

Вільям Кавана. Релігійне насильство як модерний міф.....166

Ірина Горохолінська

**Коментар
(вересень 2022 р.)**

Російська агресія проти України, її суверенітету, права на вибір ціннісної та соціальної парадигми самовизначення розпочалася не вранці 24 лютого 2022 року. І навіть не 2014 р., коли відбулися анексія Росією Криму та її інвазія на територію Донецької й Луганської областей, захоплення й підтримка сепаратистських сил. Гібридна атаквальна кампанія, широкомасштабна, із використанням усіх можливих інформаційних, культурних, соціальних механізмів, розпочалася чи не відразу після приходу до влади Володимира Путіна. Ця кампанія мала різні вектори спрямованості: 1) відповідні пропагандистські масовані заходи весь цей період тривали й на території самої Росії (соціальна і світоглядно-ціннісна деформація більшості населення); 2) гібридно атакувалося українське суспільство (через конкретних агентів як політичного, так і культурного впливу); 3) цілеспрямовані деструктивні кроки Росії в тих чи інших формах стосувалися й «західного світу». Це очевидно не тільки військовим та політичним експертам, а й фахівцям гуманітарної сфери, зокрема релігієзнавцям. Релігія була і є важливим складником політичних маніпуляцій Російської Федерації – і не тільки в контексті доктрини так званого «русского міра», але й у глобальнішому вимірі.

Позиція Папи Римського і як очільника держави Ватикан, і як предстоятеля Католицької церкви в цій системі координат є не просто важливим моральним орієнтиром чи відгуком на запит / нехтуванням запиту на духовну опіку в час скорботи для католиків, які проживають в Україні, що потерпає від прямої військової

агресії. Вона є й ціннісним камертоном витлумачення подій війни в Україні для католиків по всьому світу: і для тих, хто краще знає історію України, і для тих, хто гірше знайомий з нею; для тих, хто пильніше стежить за новинами світу, і для тих, хто менше зосереджений на них. Ба більше, моральний авторитет осіб масштабу очільника Католицької церкви важливий навіть не лише католикам, він має квоту довіри серед багатьох осіб, які не ідентифікують себе вірними цієї церкви¹, але усвідомлюють рівень моральної відповідальності таких лідерів за соціально значущі ініціативи, довіряють їхній розсудливості тощо.

Тим-то доволі неоднозначні рішення й висловлювання Папи Франциска щодо війни в Україні набули такого резонансу як у медіа-середовищі, так і в науковому дискурсі. Релігієзнавці, політологи, журналісти, громадські діячі та небайдужі українці часто вдавалися до відповідних реакцій на висловлену позицію Понтифіка в питаннях цієї загарбницької хижацької війни. Але важливим є перехід цих обговорень із власне медійного на експертно-теоретичний рівень. Аналізований текст А. Бабинського якраз і відповідає цій меті.

Автор тексту вибудовує статтю, ґрунтуючись на найновіших медіа-джерелах, які він чітко систематизував за логіко-історичним принципом у ракурсі контент-аналізу. Стаття постає як такий собі дайджест подій, покликаний змалювати цілісну картину розуміння позиції очільника Католицької церкви щодо війни в Україні. Не займаючи ні позицію адвоката Апостольського престолу, ані погоджуючись із тими українськими інтелектуалами, хто доволі критично сприйняв його «позитивний нейтралітет»²,

¹ До прикладу, в 2017 р. у США проводилося опитування, яке підтвердило, що загальний рейтинг підтримки Папи Франциска становив 68 %, серед католиків – 88 % (Senz, 2017). Опитування 2021 р., також чітко підкреслює високий рівень довіри до Папи: «Приблизно шість із десяти дорослих американців (63 %) мають «дуже» або «в основному» позитивну думку про Папу Франциска, згідно з опитуванням Pew Research Center... Прихильність до Папи Римського також залишається стабільною серед католиків США: 82 % католиків серед опитаних у березні 2021 р. та лютому 2020 р. заявили, що мають позитивну думку про Папу» (Gecewicz, 2021).

² Зокрема, українська релігієзнавиця Л. Филипович неодноразово у власних інтерв'ю вказувала на наявність в позиції Ватикану нарративу, який на користь загарбникам: «Папа Римський Франциск прислуха-

А. Бабинський намагається віднайти відповідь на питання про історичні джерела такої, сказати би, «стриманої» позиції Папи Франциска. *Ostpolitik* та намагання розбудови екуменічних стосунків із РПЦ історично видозмінена, під впливом попередніх воєн і небезпек, концепція «справедливої війни» й «законного захисту», а також усі складові соціального вчення Католицької церкви про миробудування досить відчутно й комплексно вплинули на сучасного Папу Римського, який усіма способами уникає відкрито підтримувати «якусь сторону», чого би дуже хотілося українцям. Українцям цікавими тут видаються спостереження автора, що «справедлива війна» поняття, яке все важче витлумачити у християнській системі координат, адже зброя масового знищення, яка стає дедалі все більше доступною, унеможливорює різноманітні спекуляції з цього приводу. Досягнення справедливості перед загрозою масових жертв стає щораз важчим завданням. Ба більше, часто винуватці війни цинічно використовують це поняття задля обґрунтування своїх злочинних намірів, як, скажімо, патріарх Кирил у своїх проповідях (Шумило, 2022) чи такі одіозні особистості, як, наприклад, І. Охлобистін, який разом із тим, що є знаним російським актором і сценаристом, свого часу ще здобув священничий сан (хоча нині й відсторонений від служіння). 30 вересня 2022 р. на концерті, присвяченому проголошенню анексії українських територій (Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізьких областей), він назвав війну, яку розпочала Росія в Україні, священною і «...закликав боятися світ, який «керується безумцями, збоченцями, сатаністами», «позбавлений справжньої чистоти, віри та мудрості»» (Щербак, 2022). Отже, не фіксуючи чітко явища справедливої війни як беззастережно прийнятної, Папа Франциск не стільки заперечує право українців на самозахист, скільки намагається уникнути маніпуляцій у цьому контексті. Ми загалом поділяємо такі міркування А. Бабинського. Справді, у світі постправди, яку вибудовує російська пропаганда, маніпуляції та пересмикування заради емоційного впливу на публіку доволі характерний елемент боротьби. Тому коли агресор використовує поняття «священної війни», «справедливої війни» задля її виправдання – Папа намагається взагалі уникати вико-

ється до порад свого уряду. А в уряді Ватикану далеко не всі є українофілами. У свій час там досить активно попрацювали росіяни. Тому в уряді Ватикану є потужне проросійське лобі» (Филипович, 2022).

ристання такої термінології, щоби не стати заручником хибних тлумачень слів.

У пошуку відповіді на питання щодо джерел позиції Папи Франциска, А. Бабинський обмірковує також твердження про те, що й латиноамериканське походження Папи Франциска може бути причиною того, що він настільки – як може видатися вихідцям зі Східної чи Західної Європи – «нечутливий» до важливості бути однозначним в оцінці соціально значущих процесів у політиці та культурі, не кажучи вже про власне загарбницьку війну. Автор тільки частково погоджується з такими умовиводами. Він підтверджує той факт, що історія становлення релігійно-культурного життя в Латинській Америці таки змушує витлумачувати будь-яке втручання у сферу соціально-політичну як «брудну справу», якої варто уникати заради підтримки авторитету церкви. Також у цьому контексті, на думку А. Бабинського, варта уваги і прагнення Папи Франциска всім своїм служінням піднести цінність окремої людини перед лицем «сильних цього світу», якими часто є власне політичні еліти та керманічі великих держав. Це також можна вважати спадком тих «ліво-ліберальних» ідей, у горнілі яких відбувалося становлення Папи. Особистість, окрема людина – заручник протистоянь політичних еліт, державних машин. Така особистість, така «маленька людина» може жити в будь-якій країні, із кращою чи гіршою владою, а тому не держава, а передусім окрема персона – у полі зору пастирської турботи Папи Франциска. На нашу думку, це і є лейтмотивом аналізу джерел становлення «стриманості» Папи Франциска в питаннях агресії Росії проти України у статті А. Бабинського.

Комплекс цих причин у сумі з тим, що Папа Римський передусім є лідером християнської мегаспільноти (церкви), яка не має державних кордонів і вчить смиренню та прощенню, насправді, може бути поясненням такої стриманості його оцінок війни в Україні.

Але все-таки цього розуміння недостатньо для прийняття такої позиції, як норми реагування на всі ті злочини й лихоліття, які принесла в життя українців та цілого світу російська війна. Інакше і ця дискусія, і всі попередні не відбулися би. Прочитання матеріалу А. Бабинського – логічного, добре структурованого, із апеляцією до значної кількості матеріалів соціального вчення Католицької церкви, звернень її лідерів, але водночас дуже обережного у висновках щодо позиції нинішнього Понтифіка залишає для нас нез'ясованим одне важливе питання.

Позиція Папи Римського і справді інколи не стільки спрямована на уникнення підтримки «певної сторони», як на зрівнювання жертви та її мучителя. Найбільш резонансною в цьому контексті була ідея з передвеликодньою Хресною ходою, коли українка та росіянка мали нести хрест разом. Автор статті згадує цю подію й обурення, яке вона викликала внаслідок такої позиції Папи Франциска, але все ж уважаємо, що її цілісний аналіз вимагає релігієзнавчого заглиблення в основи морального вчення християнства, яке б окреслило обурення не просто як емоційну реакцію однієї зі сторін конфлікту, але й виправдане нерозуміння такого акту з позицій християнської етики. Тим паче, що така «етична підміна» сталася й, зокрема, в контексті іншої події – присвяти не тільки Росії, а й Україні Неророчному Серцю Богородиці. Як відомо, акт такої посвяти пов'язаний із конкретним релігійним об'явленням Богородиці у Фатімі. Присвята Серцю Богородиці – це заклик навернення до неї, відновлення зв'язку з Богом через Богородицю, який втрачено на шляху війни. Проте Україна не починала війни, а лише захищається у несправедливій війні. Цей конкретний акт посвяти – це акт навернення, напоумлення. Ба більше, Папа Франциск прирівнює страждання українського й російського народів в контексті війни, що розгортається на українських територіях: «У єдності з єпископами та вірними світу я урочисто бажаю донести до Непорочного Серця Марії все, що ми переживаємо: відновити для неї освячення церкви й усього людства та посвятити їй особливо український народ і російський народ, які з синівською любов'ю шанують її як Матір. Це не магічна формула, ні, це не те; але це духовний акт. Це жест повної довіри дітей, які в горі цієї жорстокої і безглуздої війни, що загрожує світові, звертаються до Матері. Як діти, коли налякані, йдуть до матері плакати, шукати захисту. Ми вдаємося до Матері, вкидаючи страх і біль у Її Серце, віддаючи себе Їй» (Вечірній Київ, 2022). Очевидно, що з огляду на всі ті соціологічні дані, що засвідчують високий рівень підтримки росіянами політики Кремля в Україні; звірств, які саме російські військові проявили й проявляють щодо українських цивільних, військовополонених, українських міст тощо – такий «наївний» підхід зрівняння неможливо виправдати нормами християнської етики. Християнська етика й справді сповнена заклику до прощення та примирення, любові до ворога. Але християнська любов «...не задумує лихого, не радіє з несправедливості, а радіє з істини» (1 до Коринтян 13:5-6). Бо це саме така любов, яка може бути підґрунтям справедливого миру.

Посилання

Gecewicz, C. (2021) *Americans, including Catholics, continue to have favorable views of Pope Francis*. [online] Available from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/25/americans-including-catholics-continue-to-have-favorable-views-of-pope-francis/> [Accessed 02 October 2022].

Senz, N. (2017) “On Papal Popularity”, *Crisis Magazine*. [online] Available from <https://www.crisismagazine.com/2017/on-papal-popularity> [Accessed 02 October 2022].

Вечірній Київ (2022) *Папа Римський здійснив Акт посвячення України і росії Непорочному Серцю Марії*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63741/> [Дата перевірки: 02.10.22].

Филипович, Л. (2022) *В уряді Ватикану досить потужне проросійське лобі, яке впливає на Папу Римського Франциска*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://espresso.tv/v-uryadi-vatikanu-dosit-potuzhne-prorosiyske-lobi-yake-vplivae-na-papu-rimskogo-frantsiska-religieznachinya-flipovich> [Дата перевірки: 02.10.22].

Шумило, С. (2022) «Православний шахідизм» та неоязичницька теологія війни московського патріарха Кирила. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://www.radiosvoboda.org/a/kyrylo-hundyayev-russkyu-myr-ideolohiya-viyny/32054793.html> [Дата перевірки: 02.10.22].

Щербак, Е. (2022) *Назвав війну «священною» і пригрозив усьому світу: Охлостін відзначився на концерті у Москві*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://nbnews.com.ua/uk/kulturaua/2022/09/30/nazvav-viinu-svyashchennoiu-i-prigroziv/> [Дата перевірки: 02.10.22].

References

Gecewicz, C. (2021) *Americans, including Catholics, continue to have favorable views of Pope Francis*. [online] Available from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/25/americans-including-catholics-continue-to-have-favorable-views-of-pope-francis/> [Accessed 02 October 2022].

Senz, N. (2017) “On Papal Popularity”, *Crisis Magazine*. [online] Available from <https://www.crisismagazine.com/2017/on-papal-popularity> [Accessed 02 October 2022].

Vechirniy Kyiv (2022) *Папа Римський здійснив Акт посвячення України і росії Непорочному Серцю Марії*. [online] Available from <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63741/> [Accessed 02 October 2022].

Fylypovych, L. (2022) *V uryadi Vatykanu dosyt potuzhne prorosiyske lobi, yake vplyvaye na Papu Rymского Frantsyska*. [online] Available from <https://espresso.tv/v-uryadi-vatikanu-dosit-potuzhne-prorosiyske-lobi-yake-vplyvae-na-papu-rimского-frantsiska-religieznachinya-filipovich> [Accessed 02 October 2022].

Shumylo, S. (2022) «*Pravoslavnyy shakhidyzm*» ta neoyazychnytska teolohiya viyny moskovskoho patriarkha Kyryla. [online] Available from <https://www.radiosvoboda.org/a/kyrylo-hundyayev-russkyy-myrydeolohiya-viyny/32054793.html> [Accessed 02 October 2022].

Shcherbak, E. (2022) *Nazvav viynu «svyashchennoyu» i pryhrozyv usomu svitu: Okhlobystin vidznachyvsya na kontserti u Moskvi*. [online] Available from <https://nbnews.com.ua/uk/kulturaua/2022/09/30/nazvav-viynu-svyashchennoiu-i-prigroziv/> [Accessed 02 October 2022].

Михайло Кобрин

**Коментар
(вересень 2022 р.)**

Стаття відомого дослідника історії УГКЦ, журналіста Анатолія Бабинського цікава й актуальна. Вона, зокрема, дає більше розуміння історичних та внутрішніх контекстів, які панують у ватиканському середовищі. У суспільній свідомості Ватикан завжди уособлював таємничу структуру, яка має великий вплив на світову політику, а постать Римського Понтифіка серед католиків – значною мірою «культовий» характер. Тому українські католики римського чи візантійського обрядів часто можуть критикувати Римську Курію, у якій, на їхню думку, сидять бездушні бюрократи, на противагу главі Католицької церкви, до якого доносять неправдиву інформацію. Насправді ж, ми маємо подвійну ситуацію: з одного боку, Папа Римський уособлює собою Намісника Господа на землі, який має нести істину та добро в очах більше мільярда католиків, зокрема й мільйонів українських греко- та римо-католиків, саме тих вірних, сини й дочки яких зараз на фронті боронять незалежність своєї країни від жахливої агресії з боку Росії. Тому на емоційному рівні для цих людей будь-яке прагнення Папи Франциска мати контакт із Володимиром Путіним чи патріархом Кирилом викликає украй негативні емоції, тотожні намаганням вести переговори з дияволом. З одного боку, Хорхе Марія Бергольє є очільником найменшої країни світу, last but not least, а з іншого – він голова інституції, яка має тисячолітню історію політичних і дипломатичних інтриг, відносин, компромісів, які вирішували долю країн, континентів, створювали інші конфесії тощо. Відзначу, що Анатолій Бабинський подає дуже зважений і